

Analýza niektorých psychických problémov detí z rozvedených manželstiev

Marta Popelková, Zdenka Skanderová

Katedra psychologických vied FSVaZ UKF Nitra

mpopelkova@ukf.sk

Abstrakt

Príspevok analyzuje a následne komparuje niektoré psychické problémy detí z rozvedených a nerozvedených manželstiev. Zamerali sme sa na porovnanie miery depresivity a neurotizmu u 262 detí zo SR a ČR vo veku 9 – 14 rokov. Použili sme sebapozudzovaciu škálu depresivity CDI a osobnostný dotazník B-JEPI. Výsledky poukázali na významne vyššiu mieru depresivity u detí z rozvedených manželstiev vo vzorke slovenských detí. Nezaznamenali sme významné rozdiely medzi deťmi z rozvedených a nerozvedených manželstiev v miere neurotizmu ani interpohlavné rozdiely v sledovaných premenných.

Kľúčové slová: rozvod, deti z rozvedených manželstiev, deti z nerozvedených manželstiev, depresivita, neurotizmus, psychotizmus

Analysis of several psychic difficulties in children from divorced marriages

Abstract

The contribution centres on the analysis and subsequent comparison of several psychic difficulties in children from divorced and non-divorced marriages. We focused on comparison of depression level and neuroticism level in 262 children, living in Slovak and Czech Republic, age range between 9-14 years old.

We have used self-assessing scale of depression CDI and personal inventory B-JEPI. The results indicates significantly higher level of depression in children from divorced marriages, in the sample of Slovak children.

We have not noticed any significant differences between children from divorced and non-divorced marriages neither in neuroticism level, nor in intersexual differences of selected variables.

Key words: divorce, children from divorced marriages, children from non - divorced marriages, depression, neuroticism, psychotism

Úvod

Rozvod je vo väčšine prípadov považovaný za negatívnu udalosť, ktorá zanecháva stopy a dotýka sa všetkých členov základnej i širšej rodiny. Nie je možné jednoznačne tvrdiť, že rozvod rodičov má v každom prípade na dieťa negatívny vplyv. Je však nepopierateľné, že dieťa rozvedených rodičov je ohrozené v zdravom osobnostnom vývine viac, než dieťa, ktoré žije v harmonickej a funkčnej rodine. Keďže počet rozvodov má v posledných desaťročiach vzostupnú tendenciu a priemerné trvanie manželstva nedosahuje ani desať rokov, stúpa aj počet detí, ktoré prežívajú rozchod rodičov a z neho vyplývajúce následky.

Skúmanie rozvodovosti je zložitú. V pozadí tohto negatívneho spoločenského javu sa nachádza veľa pomerne ťažko postihnuteľných ekonomických, sociálnych, právnych, biologických, sexuologických a iných činiteľov, ktoré se nedajú jednoznačne vymedziť. Určiť presne počet detí, ktoré trpia následkom rodinného rozvratu, nie je možné.

Je problematické rozlíšiť účinok rozvodu od účinku iných možných negatívnych vplyvov, napr. dlhodobého napätia medzi rodičmi, ktorým dieťa trpelo pred rozvodom. Málo skúmaná je aj otázka, ako sa líši neúplna rodina, kde jeden z rodičov nie je fyzicky prítomný od úplnej rodiny, kde jeden alebo obaja rodičia si neplnia svoju funkciu. Dlhotrvajúci konflikt v rodine môže byť pre vývin dieťaťa škodlivejší ako fyzická neprítomnosť jedného z rodičov. Nezanedbateľný z hľadiska vplyvu rozvodu na dieťa je aj fakt, ktorý člen rodiny chýba, od akého veku dieťaťa, aká bola osobnosť rodiča, s ktorým dieťa nežije, aká je osobnosť rodiča, ktorý dieťa vychováva a aká je osobnosť samotného dieťaťa. Dôležité je i sociálne pozadie rodiny, napr. pomoc starých rodičov, ekonomická situácia rodiny, kultúrne tradície, atď. Medzi faktory determinujúce pretrvávajúce problémy detí po rozvode rodičov patria pretrvávajúce spory a hostilný postoj rodičov k sebe navzájom pred a po rozvode (Mádrová, 1990; Lutzke, Wolchic, 1996), popudzovanie dieťaťa jedným rodičom proti druhému, dĺžka a intenzita rozporov, ktorým bolo, resp. je dieťa vystavené pred ale aj po rozvode rodičov, absencia osoby, ktorá by mohla byť pre dieťa oporou (Trnka, 1974; Rodriguez, 1998).

Výsledky výskumov, napr. Trnka (1974), De Bord (1997), Hetherington (1987, 1989), Gardner (1990), Wallerstein (1991), Harinekova (1999), Amato, Keith (1992), konštatujú, že deti rozvedených rodičov sú v priemere na tom horšie než deti vyrastajúce v úplných rodinách. Rozvod rodičov pôsobí na väčšinu detí negatívne a jeho následky sa objavujú u detí v rôznom rozsahu, dĺžke trvania a intenzite v závislosti od viacerých činiteľov, ako sú vek, pohlavie, osobnosť, rodinná situácia, širšie vzťahy, geografická stabilita rodiny. Problémy detí rozvedených rodičov sa zistili najmä v oblasti školskej úspešnosti, problémového správania, v prežívaní a v negatívnom sebaobrazu, v oblasti vzťahov k rodičom, vrstovníkom, neskôr k životným partnerom a v oblasti sexuálnej identifikácie.

Vzhľadom na vek sa bližšie zameriame na obdobie detí staršieho školského veku, keďže tieto boli predmetom aj nášho sledovania a výsledky výskumov tohto typu nájdeme u autorov, ako sú napr. Hetherington (1987), Krein, Beller (1988), Gardner (1991), Schames (1993), Lutzke, Wolchic (1996). Podľa uvedených autorov deti v tomto veku chápu čo je to rozvod, ale väčšinou ho neakceptujú. V oblasti prežívania a správania sa u nich možno stretnúť s pocitmi zlosti orientovanými navonok alebo dovnútra, pocitmi odmietnutia zo strany chybajúceho rodiča, nedôverou vo vzťahoch k druhým, zníženým sebavedomím, kritickosťou, zníženou úspešnosťou vo vzdelávaní, vzdorovitým a agresívnym správaním, veku neprimeranou sexuálnou aktivitou.

Amato a Keith (1991) tvrdia, že nie je dôležité skúmať, v akom veku prežíva dieťa rozvod najhoršie, ale záleží i na tom, či skúmame dlhodobé alebo krátkodobé dôsledky a aké sú ďalšie

skúsenosti dieťaťa. Podľa Furstenberga (1990) si deti rôzneho veku vysvetľujú zážitok rozvodu v závislosti od ich kognitívnej kapacity a podľa vlastného porozumenia sociálnemu svetu.

Výsledky výskumov se v tomto bode rôznia. Väčšina odborníkov se zhoduje v tom, že negatívny vplyv rozvodu je výraznejší v čase separácie rodičov (Furstenberg, 1990; Gardner, 1990). Podľa Wallersteinovej (1991) u výrazného počtu detí pretrvávajú následky rozvodu rodičov aj veľa rokov po tejto udalosti. Napr. dospelí, ktorí v detstve prežili rozvod rodičov, sú menej optimistickí v otázke ich vlastnej budúcnosti a úspechov vo vzdelávaní, menej dôverujú budúcemu partnerovi (Franklin, Janoff-Bulman, Roberts, 1990). U 18 – 22 ročných mladých ľudí, ktorí v detstve prežili rozvod rodičov, sa prejavila dvojnásobne vyššia úroveň emočného distresu, problémové správanie a títo mladí ľudia žiadali pomoc psychológa, mali chudobnejšie vzťahy k otcovi a matke v porovnaní s mladými ľuďmi vyrastajúcimi v úplných rodinách (Zill, Morrison, Coiro, 1993). Rhodes (1997) v svojom výskume dospel k záveru, že 30% detí rozvedených rodičov zažíva vážne problémy v oblasti prežívania a správania v dospelosti, a to predovšetkým v oblasti sociálnych vzťahov, internalizovaného prežívania vo forme depresie a úzkosti, externalizovaného správania vo forme impulzivnosti, prejavov agresie, odporu voči autorite, delikvencie, závislosti na návykových látkach a antisociálneho správania.

Vplyv rozvodu na dieťa sa môže líšiť aj vzhľadom na pohlavie. Výsledky výskumov potvrdzujú väčšinou negatívnejší vplyv rozvodu na chlapcov než dievčatá. Predpokladanou príčinou je skutočnosť, že chlapci sú viac zatahnutí do rozporov rodičov a dostávajú menej podpory zo strany príbuzných, rodičov i učiteľov (Clapp, 1988, Hetherington, 1987). Pre chlapcov je rozvod rodičov ťažkou situáciou z hľadiska adaptácie, čo sa môže prejaviť problémovým správaním. Iné výskumy tieto závery nepreukázali (Rodgers a Pryor, 1989). Fakt, že chlapci sa s rozvodom rodičov vyrovnávajú ťažšie než dievčatá, sa môže zmeniť v puberte, keď dievčatá mávajú často citové problémy (Wallerstein, 1988; Hetherington, 1989).

Cieľ a metóda výskumu

Hoci výskumov zameraných na sledovanie následkov rozvodu na dieťa nájdeme v našej a najmä zahraničnej literatúre nemálo, zaujímala nás táto problematika v súčasnosti, v storočí označovanom ako doba transformácie a zvýšeného stresu pôsobiaceho na rodiny a v období charakterizovanom zmenami v štruktúre i forme rodiny, ako sú napr. nárast rodín s jedným rodičom, rodín, v ktorých rodičia žijú bez svatby, rasovo zmiešaných rodín.

Cieľom nášho výskumu je analýza problémov vybranej vzorky slovenských a českých detí z rozvedených manželstiev a komparácia niektorých ich psychických problémov s deťmi z nerozvedených manželstiev.

Na základe viacerých výskumných zistení, napr. Matějček (1979), Nerudová (1982), Wallerstein (1991), Harinekova (1999), Amato, Keith (1992), Zill, Morrison, Coiro (1993), Lutzke, Wolcjc (1996), Rhodes (1997), o výskyte neurotických, depresívnych porúch a problémového správania u detí z rozvedených rodín, sme predpokladali rozdiel vo výskyte neurotických, depresívnych symptómov a problémového správania u detí z rozvedených manželstiev oproti deťom z nerozvedených manželstiev.

Ďalej nás zaujímala odpoveď na otázku, či existuje rozdiel vo výskyte neurotických, depresívnych symptómov a problémového správania u českých a slovenských detí z rozvedených manželstiev a uvedené rozdiely vzhľadom na pohlavie.

Použili sme sebahodnotovaciu škálu depresivity CDI (Kovacs, 1998), ktorá predstavuje štandardizovanú 27 položkovú sebahodnotovaciu škálu určenú deťom a adolescentom vo veku 7 – 17 rokov. CDI sa skladá z 5 subškál: zlá nálada, interepersonálne ťažkosti, nevykonnosť, anhedónia a znížené sebahodnotenie. Ako deliace skóre medzi zdravými a depresívnymi deťmi sa doporučuje 20 bodov. Celkové skóre v CDI je 54.

Osobnostný dotazník B-JEPI (Eysenck, 1994) sleduje prevládajúce osobnostné charakteristiky prostredníctvom 78 položiek a 4 škál: psychotizmus, extravézia, neurotizmus a lži škála.

Výskumná vzorka

Výskumnú vzorku tvorilo 262 detí 5. – 8. ročníka základnej školy vo veku 9 – 14 rokov: 131 slovenských detí, z toho 61 detí (31 dievčat a 30 chlapcov), ktorých rodičia sú rozvedení a 70 detí (32 dievčat a 38 chlapcov), ktorých rodičia nie sú rozvedení; 131 českých detí, z toho 62 detí (30 dievčat a 32 chlapcov) rozvedených rodičov a 69 detí (35 dievčat a 34 chlapcov) nerozvedených rodičov.

Výsledky výskumu a diskusia

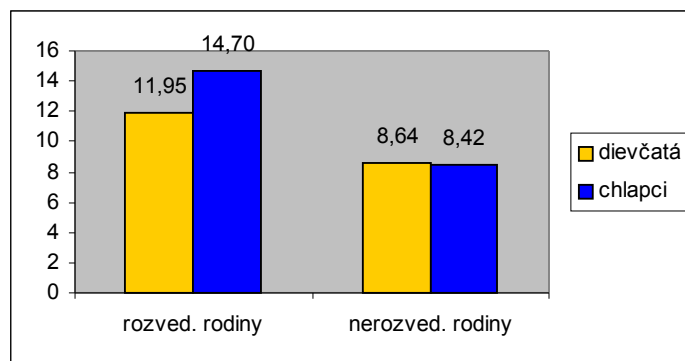
Tabuľka č. 1 Významnosť rozdielov v škále depresivity slovenských dievčat a chlapcov z rozvedených a nerozvedených manželstiev

CDI	AM	SD	t	p
Deti z rozv.m.	13,29	9,98	3,030	**
Deti z neroz.m.	8,52	4,46		0,003
Dievč. z r.m.	11,95	7,55	0,162	0,872
Chlapci z r.m.	14,70	12,07		

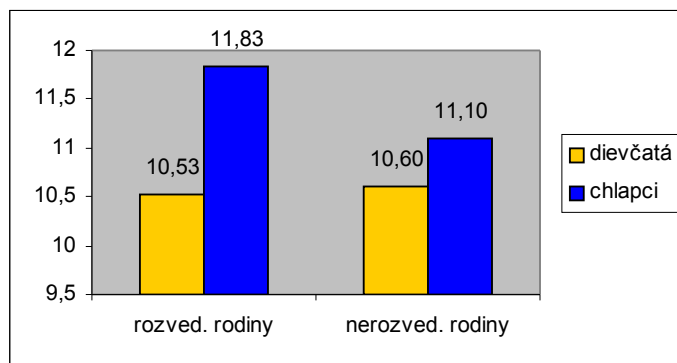
Tabuľka č. 2 Významnosť rozdielov v škále depresivity českých dievčat a chlapcov z rozvedených a nerozvedených manželstiev

CDI	AM	SD	t	p
Deti z rozv.m.	11,16	5,99	0,239	0,812
Deti z neroz.m.	10,83	7,11		
Dievč. z r.m.	10,53	6,50	0,658	0,515
Chlapci z r.m.	11,83	5,50		

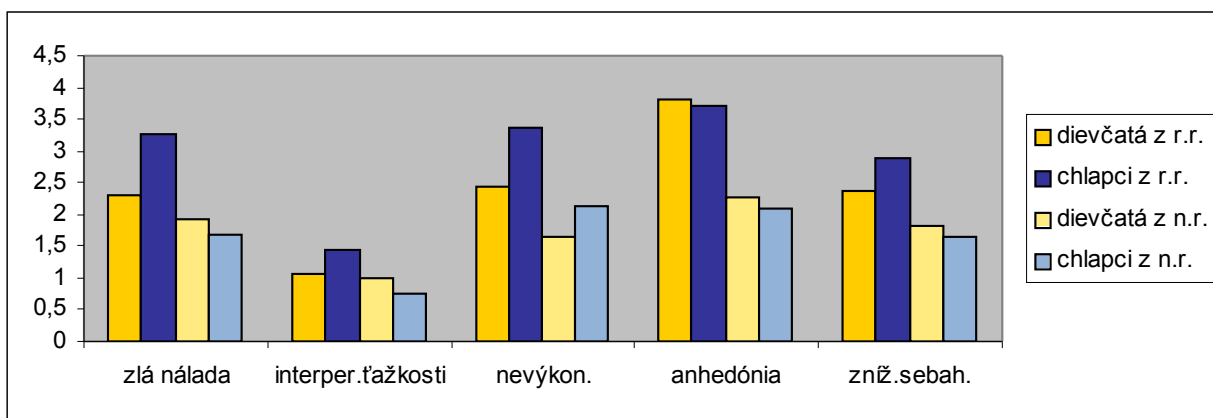
Graf č. 1. Priemerné hodnoty v škále depresivity CDI slovenských dievčat a chlapcov z rozvedených a nerozvedených manželstiev

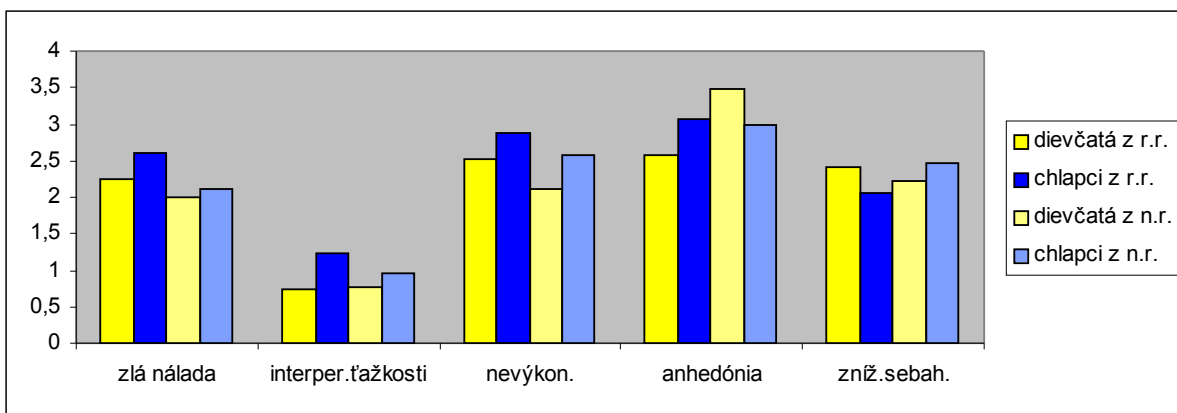
Graf č. 2. Priemerné hodnoty v škále depresivity CDI českých dievčat a chlapcov z rozvedených a nerozvedených manželstiev

Graf č. 3. Priemerné hodnoty v subškálach CDI slovenských dievčat a chlapcov z rozvedených a nerozvedených manželstiev

Graf č. 4. Priemerné hodnoty v subškálach CDI českých dievčat a chlapcov z rozvedených a nerozvedených manželstiev

Porovnanie priemerných hodnôt v škále depresivity CDI v slovenskom súbore demonštruje významné rozdiely medzi deťmi z rozvedených a nerozvedených rodín (tab. 1, 2). Výsledok potvrdil predpoklad o vyššej úrovni depresie u detí z rozvedených manželstiev oproti deťom z nerozvedených manželstiev. Nezaznamenali sme významný rozdiel v škále depresivity medzi chlapcami a dievčatami z rozvedených rodín. Z hľadiska priemerných hodnôt v škále depresivity najvyššie skórovali slovenskí chlapci z rozvedených manželstiev (graf 1). Vo všetkých subškálach CDI sme zaznamenali najvyššie priemerné skóre u detí z rozvedených manželstiev: v subškálach zlá nálada, interpersonálne ťažkosti, nevykonnosť a znížené sebahodnotenie u chlapcov a v škále anhedónia u dievčat (graf 2). Výsledky nášho skúmania v súbore slovenských detí korešpondujú so zisteniami Wallersteinovej a kol. (1991), Rhodesa (1997) a Matejčka (1979), ktorí zistili zvýšenú mieru depresivitu u detí z rozvedených rodín.

V súbore českých detí z rozvedených a nerozvedených rodín dosiahli v škále depresivity vyššie priemerné skóre deti z rozvedených rodín, rozdiel však nie je štatisticky významný. Podobne sme nezistili významné interpohlavné rozdiely medzi chlapcami a dievčatami z rozvedených rodín. Najvyššie priemerné skóre dosiahli chlapci z rozvedených rodín. Diferencovanejší pohľad na jednotlivé subškály CDI poukazuje na najvyššie priemerné hodnoty v subškálach zlá nálada, interpersonálne ťažkosti a nevykonnosť u českých chlapcov z rozvedených manželstiev. Dievčatá a chlapci z nerozvedených rodín skórovali najvyššie v subškálach anhedónia, resp. znížené sebahodnotenie.

Kritické skóre, poukazujúce na výrazné prejavy depresie, ktorým je v CDI hodnota nad 30 bodov (z celkovej hodnoty 54), sme zaznamenali v slovenskom súbore u dvoch chlapcov z rozvedených manželstiev (30 a 47 bodov) a jedného českého chlapca a jedného českého dievčaťa z nerozvedených manželstiev (30 a 31 bodov). Skóre nad 20 bodov, ktoré signalizuje prítomnosť depresie, dosiahlo 11 slovenských (5 dievčat a 6 chlapcov) a 12 českých detí (2 dievčatá a 2 chlapci z rozvedených a 5 dievčat a 3 chlapci z nerozvedených manželstiev).

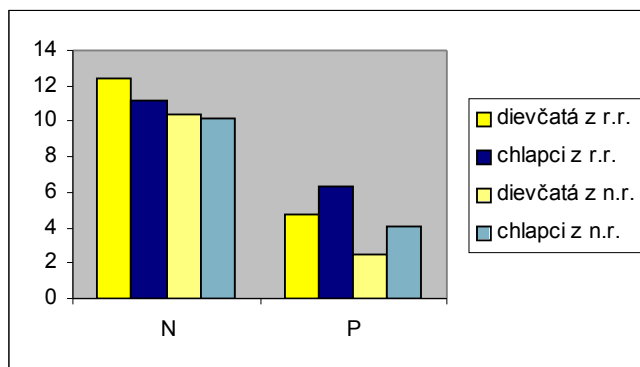
Tabuľka č. 3 Významnosť rozdielov v škále neurotizmu slovenských dievčat a chlapcov z rozvedených a nerozvedených manželstiev

Neurotizmus	AM	SD	t	p
Deti z rozv.m.	11,78	4,97	1,646	0,103
Deti z neroz.m.	10,29	3,63		
Dievč. Z r.m.	12,38	4,96	-1,503	0,141
Chlapci z r.m.	11,15	5,02		

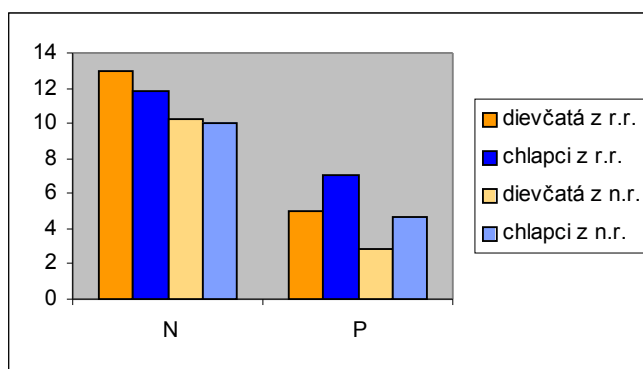
Tabuľka č. 4 Významnosť rozdielov v škále neurotizmu českých dievčat a chlapcov z rozvedených a nerozvedených manželstiev

Neurotizmus	AM	SD	t	p
Deti z rozv.m.	12,06	5,17	1,430	0,112
Deti z neroz.m.	9,98	3,23		
Dievč. z r.m.	12,97	5,08	-1,30	0,210
Chlapci z r.m.	11,80	4,09		

Graf č. 5. Priemerné hodnoty neurotizmu a psychotizmu slovenských dievčat a chlapcov z rozvedených a nerozvedených manželstiev

Graf č. 6. Priemerné hodnoty neurotizmu a psychotizmu českých dievčat a chlapcov z rozvedených a nerozvedených manželstiev

Tabuľka č. 5 Významnosť rozdielov v škále psychotizmu slovenských dievčat a chlapcov z rozvedených a nerozvedených manželstiev

Psychotizmus	AM	SD	t	p
Deti z rozv.m.	5,51	3,25	-3,324	**
Deti z neroz.m.	3,35	2,93		0,001
Dievč. z r.m.	4,71	3,08	-3,050	**
Chlapci z r.m.	6,35	3,28		0,004

Tabuľka č. 6 Významnosť rozdielov v škále psychotizmu českých dievčat a chlapcov z rozvedených a nerozvedených manželstiev

Psychotizmus	AM	SD	t	p
Deti z rozv. m.	6,20	3,07	-3,672	**
Deti z neroz. m.	3,00	2,03		0,002
Dievč. z r.m.	5,02	3,29	-4,25	**
Chlapci z r.m.	7,00	3,47		0,020

Osobnostným dotazníkom B-JEPI sme porovnávali mieru neurotizmu u detí v sledovanom súbore. Výsledok nepotvrdil predpoklad o vyššej miere neurotizmu medzi deťmi z rozvedených a nerozvedených manželstiev v súbore slovenských a českých detí (tab. 3, 4). Hoci viaceré výskumy, napr. Nerudová (1982), Matejček (1979), Harineková (1999), uvádzajú u detí z rozvedených manželstiev vyššiu mieru neurotizmu, tento údaj naše sledovanie nepotvrdilo. Harineková (1999) zistila v súbore 126 slovenských detí z rozvedených rodín výraznejšiu disponovanosť k neurotickým reakciám, ktorých obsah má psychastenické, paranoidné a asociálne tendencie, než u detí z nerozvedených rodín. Porovnanie priemerných hodnôt v škále neurotizmu demonštrujú nevýznamné interpohlavné rozdiely (graf 5, 6).

Pri analýze výsledkov v škále psychotizmu, ktorý sa prekladá aj ako ťažkosť, neústupnosť, zatvrdilosť, sme zaznamenali v súbore slovenských a českých detí štatisticky významné rozdiely medzi skupinou detí z rozvedených a nerozvedených manželstiev a významné interpohlavné rozdiely. Deti z rozvedených manželstiev (tab. 5, 6) a chlapci (graf 5, 6) skórovali v škále psychotizmu vyššie než deti z nerozvedených manželstiev, resp. dievčatá. Škála psychotizmu sa aplikuje aj v bežnej populácii detí i dospelých, zachytáva aj normálne správanie a jej zvýšené hodnoty bývajú interpretované u detí ako sklony k izolácii od okolia, nápaditosti v správaní, prejavy problémového správania. Vonkajšie prejavy psychotizmu je nutné posudzovať vzhľadom k hodnotám v škále neurotizmu. Kombinácia vysokých hodnôt v oboch škálach charakterizuje zraniteľných a citlivých jednotlivcov. V našom výskumnom súbore sme takúto kombináciu hodnôt zaznamenali u troch chlapcov: dvoch z nerozvedeného (P=13; N=14 a P= 13; N=16) a jedného chlapca z rozvedeného manželstva (P=15 ; N= 14).

Podobné výsledky nachádzame napr. u Clappa (1988) a Hetheringtona (1987), ktorí zistili škodlivejší vplyv rozvodu na chlapcov než dievčatá. Predpokladanou príčinou môže byť skutočnosť, že chlapci sú viacej zatahnutí do rozporov rodičov a dostávajú menej podpory zo strany príbuzných, rodičov i učiteľov, čo sa v našom výskume potvrdilo vo významne vyššej miere v skóre psychotizmu, naznačujúcim tendencie k uzatváraniu sa a rizikovému správaniu v zmysle nedisciplinovaného, hostilného a agresívneho správania.

Záver

Výsledok potvrdil u detí z rozvedených manželstiev oproti deťom z nerozvedených manželstiev: vyššiu hladinu depresivity v súbore slovenských detí; vyššiu mieru psychotizmu v súbore slovenských aj českých detí. Nepotvrdil sa predpoklad o vyššej miere neurotizmu u detí z rozvedených oproti deťom z nerozvedených manželstiev. Z hľadiska interpohlavných rozdielov u slovenských a českých detí z rozvedených manželstiev sme zistili: nevýznamný rozdiel v miere depresivity a neurotizmu; významne vyššiu mieru psychotizmu u chlapcov než dievčat. Medzi slovenskými a českými deťmi z rozvedených manželstiev sme nezistili v sledovaných premenných (depresivita, neurotizmus, psychotizmus) významné rozdiely – trend zostáva v tejto oblasti rovnaký aj 13 rokov po rozdelení spoločného štátu.

Nemôžeme tvrdiť, že rozvod rodičov musí u detí nevyhnutne vyvolávať psychické problémy. Napr. Huges (1988) uvádza u niektorých detí rozvedených rodičov väčšiu zodpovednosť a samostatnosť a bližší vzťah k jednému rodičovi než u detí nerozvedených rodičov, americká štúdia (in Drtilová, Koukolík, 1994) zistila u dievčat, ktorých rodičia sa rozviedli menej psychických porúch a problémov so školským prospechom než u dievčat, ktorých rodičia sa nerozviedli. Na druhej strane je treba pripustiť, že situácia rozvodu predstavuje veľkú záťaž a riziko vzniku porúch v oblasti

duševného a telesného zdravia. Hoci výsledky nášho výskumu nemožno zovšeobecňovať, poukazujú na vyšší sklon k depresivite, zaznamenaný v súbore slovenských detí z rozvedených manželstiev, tendencie k uzatváraniu sa a neprimeraným spôsobom reagovania v súbore slovenských i českých detí z rozvedených manželstiev. Za rizikovejšiu skupinu detí vzhľadom k negatívnym následkom rozvodu na dieťa možno považovať chlapcov oproti dievčatám.

Domnievame sa, že výsledky nášho výskumu poskytujú pre poradenskú, terapeutickú i školskú prax príležitosť k podpore detí rozvedených rodičov pri vyrovnávaní sa s negatívnymi dôsledkami, ktoré rozvod prináša, konkrétne pomoc vymaniť sa zo zbytočných smútkov, emočnej nevyrovnanosti a zvlášť chlapcom porozumenie, záujem dospelých a kontakt s vrstovníkmi. Súhlasíme so Štúrovým názorom (Štúr 1995), že každý rozvod by mal byť krokom ku kvalitnejšiemu životu, nie krokom k ubíjaniu dieťaťa a partnera.

Použitá literatúra

AMATO, P. R. , KEITH, B. 1991. Parental divorce and well-being of children: A metaanalysis. *Psychological Bulletin*, 110. 1991, s. 26 – 46.

DE BORD, C. 1997. *Focus on kids: The effects of divorce on children* [online].[cit. 2006]. Dostupné na WWW: <<http://www.nncc.org./Child.Dev/effectdivorce.html>>. 1997.

DRTILOVÁ, J., KOUKOLÍK, F. 1994. *Odlíšné dieťa*. Praha: Vyšehrad, 1994.

EYSENCK, H. J., EYSENCK, S. B. G. 1994. B – J.E.P.I. *Osobnostný dotazník pre deti*. Bratislava: Psychodiagnostika, 1994.

FURSTENBERG, F. J. F. – NORD, CH.W. 1985. Parenting Apart: Patterns of Childrearing After Marital Disruption. *Journal of Marriage and the Family*, 44, s. 893, 1985.

FRANKLIN, K. M. 1990. Long-term impact of parental divorce on optimism and trust: changes in general assumption or narrow belief. *Journal of Personality and Social Psychology*, 59, s. 743, 1990.

FURSTENBERG, F. J. F. 1990. Divorce and the American Family. *Annual Review of Personality and Social Psychology*, 59, 1990.

GARDNER, R. A. 1991. *Rozvod a čo ďalej*. Martin: Osveta, 1991.

GLENN, N. D., KRAMER, K. 1987. The marriages and divorces of the children of divorce. *Journal of Marriage and the Family*, 44, s. 335, 1987.

HARINEKOVÁ, M. 1999. Ohrozenie vývinu osobnosti dieťaťa po rozvode rodičov. In *Rodina na prelome tisícročí*, Trnava: UCM, 1999.

HETHERINGTON, E. M. 1987. Family Relations six years after divorce. In *Remarriage and stepparenting Today : Current Research and Theory*. New York: Guilford, 1987.

HETHERINGTON, E. M. 1989. Coping with family transitions: winners, losers and survivors?. *Child development*, s. 60, 1989.

KOVACS, M. 1998. CDI. *Sebapozudzovacia škála depresivity pre deti*. Bratislava:

Psychodiagnostika, 1998.

KREIN, S., BELLER, A. H. 1988. Educational Attainment of Children from Single Families: Differences of Exposure, Gender, and Race. *Demography*, 25, s. 221, 1988.

KRYSLOVÁ, M. 1996. Dieťa – kľúč k zníženiu negatívnych účinkov rozvodu? In *Dieťa v ohrození, VI-kompletná prevencia sociálnej patológie dieťaťa a mládeže ako celospoločenský problém*. Bratislava: IUVENTA, 1996.

LEHENOVÁ, A. 2003. Saturácia potrieb prejavov záujmu o dieťa zo strany rodičov po rozvode. In *Psychologické dni 2003. Práca a jej kontexty*. Bratislava: SPS pri SAV, 2003, s. 239 – 242.

MÁDROVÁ, E. 1990. Děti v porozvodovom manželském konflikte. In: *Psychológia a patopsychológia dieťaťa*, 25, s. 559, 1990.

MATĚJČEK, Z. 1986. *Rodiče a děti*. Praha: Avicenum, 1986.

LUTZKE, J., WOLCHIC, S. A. 1996. Does the quality of mother-child relationship moderate the effect of post divorce interparental conflict on children's adjustment problems? *Journal of Divorce and Remarriage*, 25, s. 15, 1996.

RODGERS, B. – PRYOR, J. 1998. *Divorce and Separation: the Outcomes for Children*. York: Joseph Rowntree Foundation, 1998.

RODRIGUEZ, H., CHANDLER, A. 1998. *Children and Divorce: A Snapshot. A Substantial Percentage of Children Experience the Divorce of Their Parent* [online]. [cit. 6.9.2006]. Dostupné na WWW: <http://www.clasp.org/publications/children_and_divorce.pdf>

ŘEHULKA, E. 1992. *Kapitoly z rodinné výchovy*. Praha: Fortuna, 1992.

SCHAMES, S. 1993. The Search for Love, Unmarried Adolescent Mother, View of and Relationships with Men. *Adolescence*, 110, s. 282, 1993.

ŠTÚR, I. 1995. *Ludské mláďa*. Bratislava: Mauro, 1995.

TRNKA, V. 1974. *Děti a rozvody*. Praha: Avicenum, 1974.

WALLERSTAIN, J. 1991. The Long-term Effect of Divorce on Children. A Review. *Journal of the American Academy of Child and Adolescent Psychiatry*, May, s. 358, 1991.

ZILL, N., MORRISON, D., COIRO, M. J. 1993. Long-term Effect of Parents' Divorce on Parent Child Relationship, Adjustment, and Achievements in Young Adulthood. *Journal of Family Psychology*, 7, s. 96, 1993.